

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СТИМУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Розкрито теоретико-методичні положення інституційних засад і економічних детермінант стимулювання сталого розвитку сільських територій як сукупності науково обґрунтованих позицій і формулювань категорійно-понятійного апарату концепції сталості сільськотериторіальних систем за інституціональним підходом. Запропоновано авторське бачення сталого розвитку сільських територій, окреслено теоретичну сутність механізму стимулювання забезпечення сталості з урахуванням трансформаційної динаміки соціо господарського укладу.

Ключові слова: інституції, інститути, сталість, стимулювання, село, сільські території, розвиток, соціум, ефективність

Постановка проблеми. Село, сільський розвиток і сільські території як середовище життєдіяльності позиціонується в сучасній науці у контексті необхідності забезпечення сталого розвитку. Останнє є важливою результативною ознакою сільськогосподарського буття, в основі якої комплексність, взаємне врахування інтересів суб'єктів, відтворення та відновлюваність ресурсів, екологічність, турбота про майбутні покоління, збереження природного середовища й територій тощо. Усього цього досягають суспільства й окремі території лише за умови створення сприятливого інституційного середовища, а також необхідної економічної бази. Інституційне середовище, є головною стимулюючою детермінантою сталого розвитку, тобто інституційні умови, інституції або «правила гри», сформовані людьми й суспільством обмеження, сприяють (чи не сприяють) концентрації зусиль господарюючих суб'єктів і соціуму на пошуку ефективних способів розвитку сільсько-територіальних утворень. Постановка проблеми у заданому ракурсі, зокрема інституційно-економічному, дає підстави сподіватися на певну теоретико-методологічну новизну наукового пошуку, адже в методологічному плані до методів розвідки залучається міждисциплінарний синтез. Тому, ми маємо змогу враховувати не лише суто економічні, а й інституційні чинники розвитку сільських територій для обґрунтування рівня та динаміки досягнення ними сталості в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Піднята у статті проблема зпозиціонована нами як комплекс питань, які у дослідницькому плані належать розподілити на окремі аспекти: інституційний, сталий розвиток й сільських територій. Такий підхід дає нам можливість усвідомити сутнісно-функціональні засади та пріоритети наукового пошуку, який у своєму вирішенні означить теоретичні уподобання науковців.

Наукова школа інституціоналізму конститує методи та прийоми дослідницького пошуку, які представлені аспектами міждисциплінарного підходу. Він впливає як конструкт сукупності економічних, соціальних, правових і суспільних наук, завдання якого полягає у визначенні системи правил, норм, традицій поведінки економічних агентів. Засновники інституціоналізму – Т. Веблен, Д. Коммонс, У. Мітчел, М. Вебер, В. Зомбарт, послідовники – Дж. Гелбрейт, Д. Белл, Ф. Перру, Г. Мюрдаль.

Об'єктом дослідження виступають інститути, які проявляють свою функціональність у соціально-психологічному (Т. Веблен), соціально-правовому (Д. Коммонс), емпіричному (У. Мітчелл), соціологічному (Дж. Гелбрейт) аспектах.

Економічні ж детермінанти сталого розвитку та його стимулювання утверджуються в науці у межах розробленої парадигми. Проблема сталості економічних систем розкрита в працях П. Дасгупта, Дж. Дрексхейджа, Х. Ендерсона, І. Лукінова, Д. Мерфі, Дж. Робертсона, Д. Сімона, Р. Чена й зокрема, сільських територій – ряду науковців, серед яких: В. Юрчишин, В. Геєць, П. Саблук, М. Малік, М. Хвесик, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, О. Онищенко, Г. Калетнік та інші.

Одним із виробничих конструкційних утворень сталого розвитку сільських територій є концепція “зеленої економіки”, дослідження якої відображені у напрацюваннях Д. Вальтера, Б. Степаненко, Є. Реутов, Г. Розенберг, Д. Гелашвілі, Г. Краснощоків, М. Борушак, Б. Буркинський, Т. Галушкіна, П. Жук, В. Кравців, Л. Мусіна, В. Семенов.

Саме комплекс – сукупність даних напрямів досліджень як взаємодоповнювана квінтесенція, в даному конкретному випадку, дає нам можливість комплексності висвітлення питання інституційних засад та соціально-економічних детермінант

стимулювання сталого розвитку сільських територій.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Дослідження порушеної проблеми позиціонуються зазвичай у точці дотику виробництва і споживання спродукованих благ, нами ж пропонується сконцентрувати увагу на визначенні міждисциплінарних аспектів сталості, які пов'язані з інституційними детермінантами, серед них - соціальний капітал, як соціально-економічна детермінанта. Саме значення соціального капіталу як інституційного соціально-економічного детермінатора не розглядається в аграрній науці системно, мають місце лише ситуативні моменти визначення сутнісно-рольових характеристик соціального капіталу як особливого інституційного утворення. У даному конкретному випадку серед невирішених питань, які потребують наукового переосмислення, соціальний капітал розглядається як інституційна структурна складова формування соціально-економічних факторів стимулювання сталого розвитку сільських територій.

Формулювання цілей статті. Метою статті окреслення інституційних засад і визначення соціально-економічних детермінант сталого розвитку сільських територій, зокрема рольових характеристик соціального капіталу в заданому процесі.

Викладення основного матеріалу дослідження. Сталий розвиток у теоретико-методологічному плані висвітлення наукових положень його сутності, категорія надзвичайно багатопланова й багатоаспектна і з'явилася вона в обігу не так давно. Кодифікація цього поняття відбулася в межах і за результатами глобального розуміння необхідності збереження життєвого простору людством для майбутніх поколінь. Особливо культивується питання сталості у високорозвинених країнах, зокрема країнах «золотого мільярда», які пропагують системну соціалізацію багатства.

Сталість означає відновлюваність сільського середовища в усіх наявних його сегментах, тому інституційний конструкт і економічні детермінанти її забезпечення є багатогранними. Загальна інституційна конструкція сталого розвитку, зокрема визнана на світовому рівні, закріплена вихідними положеннями для розробки та запровадження стратегічних документів зі сталого розвитку є рекомендації Саміту Землі й "Порядок Денний на 21 століття" (1992 р.), Всесвітні зустрічі на найвищому рівні зі сталого розвитку Ріо+5 (1997 р.) та Ріо+10 (2002 р.), а також рішення Конференцій міністрів охорони навколишнього середовища Європи [1].

Забезпечення сталого розвитку сільських територій є перспективним і суспільно-необхідним кроком на шляху до збереження їх як

середовища життя й продукування благ. Проте реалізація сценарію сталості в умовах української реальності сьогодні є малоімовірна, адже: на жаль, відсутня довгострокова державна стратегія розвитку села; більшість селян, судячи з рівня реальних доходів, знаходяться за межею бідності; інноваційні перетворення мінімальні та безсистемні; облаштування соціально-побутових умов життя селян не відповідає потребам сьогодення; має місце загальна тенденція поглиблення негативів, які ідентифікують розвиток сільських територій як оптимістичний; негативно позначається тривалий період «сподівання» на природний капітал у формуванні суспільних благ і добробуту соціуму; нормою є застосування виснажувальних технологій в агробізнесі, а також безвідповідальність у використанні природного капіталу села тощо.

Фундаментальні істини щодо розуміння теоретико-методологічних і практичних положень сталого розвитку сільських територій у частині висвітлення інституційних засад і визначення економічних детермінант, потребують ґрунтовного вивчення. Спершу зосередимося на категорії «сталий розвиток», яка є базовою щодо порушеної проблеми.

За дослідженнями науковців, зокрема, С. Пшихачова, концепція визначення терміна «сталий розвиток» уперше запропонована Канадською комісією з охорони навколишнього середовища у 1915 році: «Кожне покоління має право на визначений процент природного капіталу, але основна частина цього капіталу повинна бути передана наступному поколінню» [2]. У цьому ж дослідженні зазначено, що термін «сталий розвиток» фактично введений в обіг у кінці 1970-х рр. і популяризований у 1987 р. [2]. Щодо аграрного сектору, або ж відповідного галузевого інституційного середовища, до складу якого ми відносимо сільські території, то в цьому аспекті питання сталості має свої особливості. Аналогічно зазначимо, що аграрний аспект сталості в його інституціоналізації розпочав свій шлях з конкретизації в матеріалах FAO у 1996 році.

Концепт сталості сільських територій необхідно позиціонувати через сегмент виробництва та середовища життя людей. У сегменті продовольчого виробництва сталість полягає у реалізації заходів і формування сприятливого інституційного середовища для забезпечення стабілізації траєкторії збільшення виробництва продовольства за оптимального використання ресурсів. Сталість означає стабільність системи, а сільська територія також вважається системою. У даному випадку розглядаємо соціально-економічний аспект сталості, сільська територія як середовище життя виступає об'єктом наукового пошуку. За

цільовими установками підняте питання, як нами вже зазначалося, зосереджуємо свою увагу на інституційних засадах і економічних детермінантах сталого розвитку сільських територій.

Як зазначають вітчизняні дослідники М. Малік і М. Хвесик, «головною складовою розбудови аграрного сектору економіки держави є комплексний розвиток сільських територій, спрямований на стабільне (стале) забезпечення збалансованого поліпшення умов праці та проживання населення, збереження селянина як носія моральності й національної культури» [1]. Проте, на нашу думку, забезпечення сталого розвитку сільських територій – не самоціль, а об'єктивна необхідність, реальність соціо-господарського буття, яка у своїй інституціоналізації зреалізовує концепт одноіменної парадигми. Серед аспектів сталості щодо сільських територій варто виділити: альтернативне землеробство – екологічність і мінімальне застосування ресурсів енергії нефермерського походження; екологічне землеробство – мінімальне використання неприродних факторів виробництва (добрива, засоби захисту рослин) або ж відмова від них узагалі; біологічне землеробство – застосування біологічних організмів як засобів виробництва; динамічно адаптивне й екологічно збалансоване землеробство – мінімальне використання матеріально-енергетичних ресурсів; точне землеробство – високотехнологічне.

Зокрема, сталість землекористування в сільському господарстві, як перш за все економічна детермінанта сталого розвитку сільських територій, характеризується особливими техніко-технологічними аспектами. Проте в загальнотеоретичному ракурсі треба зрозуміти, що сталий розвиток – це перехід сільськотериторіального утворення та – виробництва, зокрема, від інтенсивної індустріальної системи господарювання до екологічно-відновлювальної, з елементами механізму збалансування ресурсів, витрат і обсягів виходу продукції.

Проблема впливу, зокрема, соціального капіталу на динаміку сталого розвитку пов'язана з розвитком підприємництва. Соціальний капітал – це сукупність зв'язків, система економіко-соціальних відносин, інституцій, колективів, об'єднань, структур використання господарського, трудового та кадрового потенціалу, інтелектуального капіталу, сформованих і належних людині; це консолідуючий фактор економіко-соціальних ролей особистості-селянина у соціумі та господарській діяльності, як сукупності традицій, функцій, інституціональних складових. Дослідженнями також встановлено, що формування підприємницького середовища та

становлення підприємств ринкового типу відбувається в не досить сприятливих умовах, які мають місце у сільському секторі економіки. Зокрема, в аграрній сфері з боку держави недостатня підтримка малого й середнього бізнесу як головних носіїв високопродуктивного соціального капіталу, загальний кризовий стан сільського господарства, який нині є антистимулювальним чинником стосовно посилення соціальної функції підприємництва та піднесення сільських територій. Проте комплексний підхід, стратегія виходу з майже патової ситуації в аспекті ефективності аграрних підприємницьких структур, розширеного відтворення й нарощування їх капіталу, переходу до сталого розвитку – відсутні.

Розвиток інституту аграрного підприємництва в Україні – надзвичайно важлива соціально-економічна проблема, яка зачіпає інтереси усієї країни у контексті продовольчої безпеки й сталого розвитку сільських територій. Труднощі, які супроводжують сьогодні вітчизняну агроекономічну систему, пов'язані з трансформацією господарського укладу в аграрній сфері економіки. Усе ще не відновлено порушений спосіб виробництва, а сільськогосподарський бізнес має тимчасовий характер зайнятості підприємця з низькою мотивацією праці. Означена ситуація – наслідок незавершеності аграрної й земельної реформи, а також неефективності регуляторної політики та невідповідності інституціональних умов її здійснення національним особливостям агрогосподарювання.

Наслідком неефективних, навіть неринкових інституційних відносин між власниками капіталу-землі та підприємцями-орендарями є нераціональне використання даного активу. Це спричинено існуючими інституціями або правилами гри, які спонукають орендаря до безвідповідальності, а у селянина формують стійкий стереотип байдужого ставлення до своєї ж власності як джерела доходу. Причина у відсутності ефективного інституту довіри, захисту прав селянина, а головне – відчутті тимчасовості бізнесу, який переважно заснований і функціонує не на власних (засновників підприємств), а на запозичених активах землі (особливо) та майна. Це той головний інституціональний парадокс, який стримує утвердження ефективного, конкурентоспроможного аграрного підприємництва – економічно відповідального перед суспільством і державою. Ця проблема інституціонального характеру, її існування підтверджує думку про те, що інститут аграрного підприємництва ще не став економічно відповідальним, а надлишок економічної влади дає можливість для диктату умов формування

відносин, які, в основному, пов'язані з перерозподілом ренти не на користь селянина-власника.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Інституційне забезпечення й проблеми розвитку соціально-економічних детермінант стимулювання сталого розвитку сільських територій є особливим аспектом наукового пошуку. Становлення ж соціального капіталу українського села проходить в умовах кардинальних змін у соціально-економічному житті, переорієнтації відносин власності з колективно-державних на приватно-індивідуальні. Відсутність економічного інтересу, можливостей поліпшення умов життя, мотивації трудової діяльності зумовили глибокі деструктивні зміни на селі, які маємо вважати «запорукою» системної кризи. Спостерігається значний дефіцит якісної, висококваліфікованої, тобто конкурентоспроможної робочої сили, а це заважає стабілізації й економічному зростанню. Демографічна складова розвитку села у нинішньому її вигляді стала певним обмежувальним чинником у формуванні та розвитку потенційних можливостей (насамперед кадрових) аграрних підприємницьких структур. Виникла і поглиблюється ситуація, пов'язана з нестачею спеціалістів усіх рівнів управління та фахових характеристик, професіоналів масових спеціальностей, що виступає стримуючим фактором становлення ефективних, конкурентоспроможних підприємницьких форм у сільському господарстві.

Дослідження показали, що через відсутність інформаційно-комунікаційних можливостей, відтік досвідчених людей, використання та формування соціального капіталу на селі стикається з проблемами. В українському селі практично зведена нанівець участь громадян у суспільному житті через членство у відповідних громадських, професійних і міжпрофесійних організаціях, що створює певний вакуум відносно захисту їх прав. Професійні і міжпрофесійні об'єднання існують, але без залучення до них дрібних селян-виробників, а селяни замикаються в системі "робота – дім – робота", якщо ж вона відсутня (робота), то домогосподарство стає єдиною соціально-економічною системою у забезпеченні зайнятості.

Вважаємо, що інституціональна теорія дозволяє розглядати порушену проблему з позицій відносин між індивідами й економічними агентами-організаціями. Тобто обґрунтування ролі та принципів функціонування базисних інститутів в аграрному соціумі дає змогу визначити особливості формування соціального капіталу на селі, а також динаміку його впливу на динаміку сталого розвитку. Концептуальний підхід до визначення інституціональних основ формування соціального капіталу на селі полягає в обґрунтуванні особливостей інституціональних відносин в умовах становлення ринкової економіки, тому даний методичний підхід необхідно поглиблювати, розширюючи в такий спосіб дослідницьку базу.

Список літератури

1. Малік М.Й. Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та еколого-безпечного агропромислового виробництва / Малік М.Й., Хвесик М.А. / Економіка АПК, 2010, №5. – С. 3-12
2. Пшихачев С.М. Парадигма устойчивого развития аграрной сферы / С.М. Пшихачев // Экономический вестник Ростовского государственного университета, 2005, Том 3, №1. – с.114-127.
3. Данилишин Б.М. Сталий розвиток як ідеологічна платформа державотворення в Україні // Економіка природокористування і охорони довкілля: Збірник наукових праць / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2002. – 428 с.
4. Лукінов І. І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ ст.) / І.І. Лукінов. – К.: ІЕ НАН України, 1997. – 456 с.
5. Сільське господарство - каталізатор переходу до «зеленої економіки». Оглядове дослідження у субрегіоні Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії (СЕКЦА) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dossier.org.ua/silske-gospodarstvo-ta-zelena-ekonomika>.
6. Віскузі В. Кіп. Економічна теорія регулювання та антімонопольна політика [пер. з англ. В.Кіп Віскузі, Джон М. Вернон, Джозеф Е. Гарингтон (мол.) ; наук. ред. пер. та авт. передм. О.Кілієвич. – К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2004. – 1047 с.
7. Вольчик В.В. Роль соціального капіталу і груп інтересів при формуванні інституту влади-собственності в рамках російського господарського порядку [Електронний ресурс] / В.В. Вольчик, І.В. Бережної // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2006. – Т. 4. № 2. – С. 35–41. – Режим доступу: <http://www.ecsocman.edu.ru>.
8. Дж.Ходжсон. Какова суть інституціональної економічної теорії? [Електронний ресурс] / Дж.Ходжсон. – Режим доступу : <http://ie.boom.ru/Referat/Hodgson.htm>.
9. Шпикуляк О.Г. Інституціональні особливості розвитку підприємництва та соціального капіталу в аграрній сфері / О.Г. Шпикуляк // Агросвіт. – 2008 №11. – С.4-10.

Аннотация

Александр Шпикуляк, Геннадий Мазур.

**ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ
СТИМУЛИРОВАНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ
АСПЕКТ**

Сформулированы теоретико-методические положения развития устойчивого развития сельских территорий с позиции институционализма в соизмерении с сегодняшними особенностями и ролевыми характеристиками основных факторов и негативов устойчивости в условиях трансформационных изменений.

***Ключевые слова:** институции, институты, устойчивость, стимулирование, село, сельские территории, развитие, социум, эффективность*

Summary

Oleksandr Shpykulyak, Gennadiy Mazur

**INSTITUTIONAL FRAMEWORK AND SOCIO-ECONOMIC DETERMINANTS OF PROMOTING
SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT: THEORETICAL ASPECTS**

Theoretical and methodological provision of institutional framework and economic determinants of promoting sustainable rural development as a combination of science-based position and formulate of categories and conceptual apparatus of the concept of sustainable rural systems in accordance with institutional approach are reveal. The author vision of sustainable rural development are proposed. The theoretical essence of mechanism of stimulation providing sustainability considering the dynamics of transformation of socio-economic structure are defined.

***Keywords:** institutions, institutes, sustainability, promotion, village, rural territory, development, society, efficiency.*